

den iman, eğitim, ahlâk ve hukuk temelleri üzerine kurulu geniş çerçeveli ve ileri bir toplum düzenine geçişin ci-hanşümül ilkelerini getiren Ahzâb sûresi, dokuz ana konuyu ele almaktadır.

1-8. âyetler kâfir ve münafıkların dedikodularına değil, Allah'tan gelen vahye uymayı emreder. Câhiliye dönemine ait olan zihâr* ve evlât edinme âdetleriyle soy üstünlüğü ve asâlet unvanlarını ortadan kaldırır. Tevhid inancına dayalı yeni düzende bütün müslümanların dost ve kardeş olduklarını, birbirlerine eşit ve aynı haklara sahip bulunduklarını anlatır. 9-20. âyetlerde müttefik kuvvetlerin (ahzâb) Medine'ye hücumu, savaş karşısında münafıklarla korkakların durumu, savaştan kaçmak için bahane uydurmaları, müminlerin bu savaşa imtihan edilmeleri dile getirilmektedir. 21-27. âyetlerde savaş karşısında müminlerin tavrı anlatılmakta, münafıklarla korkakların aksine onların savaştan dolayı yılgınlık göstermedikleri, Hz. Peygamber'i örnek aldıkları, karşılarındaki düşman birliklerini kendileri için bir imtihan saydıkları, bundan dolayı iman ve teslimiyetlerinin arttığı, sonunda da Allah'ın vaad ettiği zafere ulaştıkları belirtilmektedir. Bu savaşın en önemli sonucu, Medine ve çevresindeki yahudi tehlikesinin ortadan kalkmış olmasıdır. 28-34. âyetlerde Hz. Peygamber'in örnek aile hayatı ortaya konmaktadır. Hendek Gazvesi'nden sonra müslümanların iktisadî durumları düzelip de Peygamber hanımlarının bu refah-tan nasiplerini almak istemeleri üzerine Ahzâb sûresinin 28-29. âyetleri nâzil oldu ve şayet refaha yönelik isteklerinde ısrar ederlerse Hz. Peygamber'in onları boşayıp istedikleri şeyleri kendilerine vereceği belirtildi. Fakat onlar peygamber hanımı olarak kalmayı ve onun dile-diği şekilde yaşamayı tercih ettiler. 35-40. âyetlerde Hz. Peygamber'in aile hayatının dindarlık ve iffet temeli üzerine kurulduğunu gösteren, aynı zamanda müslümanlarda da bulunması istenen on özelliğe işaret edildikten sonra, onun Zeyneb ile evlenmesi olayı ve bu evlilikten elde edilen sonuçlar anlatılmaktadır. Buna göre âzâtî bir köle, Câhiliye devrindeki uygulamanın aksine, soylu bir kadını nikâhlayabileceği gibi müminler de evlâtlıklarının boşadığı kadınlarla evlenebileceklerdir (ayrıca bk. ZEYNEB bint CAHŞ). 41-52. âyetlerde Allah'ı anmanın gereği belirtildikten sonra Hz. Peygamber'in yalnızca iman ve ibadet konularında değil, insanoğlunun faaliyet

alanına giren bütün konularda özellikle aile hayatında ve sosyal ilişkilerde örnek bir şahsiyete sahip olduğuna işaret edilmektedir. 53-58. âyetlerde Hz. Peygamber ve onun hanımları karşısında müminlerin riayet etmesi gereken belli başlı muâşeret kaideleri zikredilmektedir. 59-68. âyetlerde yalan haber yayan, iffetli kadınları rahatsız eden ve toplumun huzurunu bozmaya çalışan ahlâksız, münafık, iftiracı ve bozgunculara karşı müminlerin uyanık bulunmaları ve tedbirli olmaları tavsiye edilmekte, sözü edilen bu kişilerin feci âkıbetleri anlatılmaktadır. 69-73. âyetlerde önce müminlerin Hz. Mûsâ'yı üzen yahudilerle münafıklara benzememeleri emredilmektedir. Bu kısım süre girişindeki âyetlerin bir bakıma tekrarı ve tekid mahiyetindedir. Ancak orada sevgi ve din kardeşliği açısından ele alınan iman, burada o sevgi ve kardeşliğin canlı ve müşahhas ifadesi olan itaat ve disiplin açısından değerlendirilmekte ve görevlerin yerine getirilmesi sonucuna bağlanmaktadır. İtaat âyetinden sonra emanet* âyetinin gelmesi, emre itaat etmenin emanete riayet anlamı taşıdığını gösterir. Sürenin en son âyeti de ilk âyetiyle ilgilidir. Çünkü ilk âyet kâfirlerle münafıklara uymamayı emretmekte, son âyet ise onların Allah tarafından azaba uğratılacaklarını bildirmektedir. Süre, müminlerden günah işleyenlerin tövbelerinin kabul edilip başlanacaklarını müjdeleyerek sona ermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hzb" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hzb" md.; Taberî, *Tefsîr*, XII, 74-99; XXII, 2-38; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-'a'şûn*, s. 116-118; Kurtubî, *Tefsîr*, XIV, 113-258; Turayhî, *Mecma'u'l-bahreyn*, Beyrut 1985, II, 38-39; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, VII, 2-111; Hamîdul-lah, *İslâm Peygamberi*, II, 12-27; Ömer Rıza Doğrul, *Tannı Büyruğu*, İstanbul 1980, s. 476-489; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3864-3936; Hasan Muhammed Bâcûde, *Te'emmülât ft sûretü'l-Ahzâb*, Mekke 1403; D. B. Macdonald, "Hizb", *IA*, V/1, s. 547-548; a.mlf., "Hizb", *EI*² (İng.), III, 513-514; a.mlf.—[Idare], "Hizb", *UDMİ*, VIII, 168-170.

EMİN IŞIK

AİLE

Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk.

Aileyi teşkil eden fertler devirlere, bölgelere, sosyal ve iktisadî yapıya göre değişmektedir. Geniş aile, bir aile reisinin başkanlığında eş, çocuk, torun, gelin,

damat, amca, dayı, hala ve teyzelerden oluşmaktadır. Ailenin ataerkil veya anaerkil oluşuna göre onu meydana getiren fertler de değişmektedir. Dar veya çekirdek aile ise bir karı koca ile çocuklardan meydana gelmektedir. Ailedeki hâkimiyetin baba veya annede oluşuna göre aileler ikiye ayrılmaktadır. Baba hâkimiyetine dayanan, onun çocuk ve yakınlarını içine alan aileye ataerkil (pederşâhî-patriarcal), anne hâkimiyetine dayanan, onun çocuk ve yakınlarının teşkil ettiği aileye de anaerkil (mâdersâhî-mat-riarcal) aile denir. Ataerkil aile daha yaygın olmakla birlikte insan topluluklarında her iki tip aileye de rastlanmaktadır. Ayrıca aile, eşlerin sayısına göre de tek eşliliğe (monogami) dayanan aile, çok eşliliğe (poligami) dayanan aile olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İslâm'dan Önceki Din ve Topluluklarda Aile.

1. Yahudilik'te. Yahudilik'te aile sadece sosyal değil, aynı zamanda dinî bir topluluktur. **Atalar kültü*** bir aile ibadeti-dir. Geleneksel ibadeti muhafaza eden ve onu yeni nesillere aktarma görevini üstlenen aile ve onun reisi olan babadır. İlk metinlere göre yahudilerin ataları (İbrâhim, İshak, Ya'kûb) kurban yerleri hazırlamışlar ve Tanrı'ya kurban takdim etmişlerdir (Tekvîn, 12/7 vd.; 13/18; 26/25; 37/5). Aynı zamanda baba, bir aile ibadeti olarak evde icra edilen fısıh (pe-sah) bayramına da başkanlık etmektedir (Çıkış, 12/1-51). Bu yüzden babanın ruhanî bir hüviyeti vardır ve sınırsız otoritesi de buradan gelmektedir. Aile bağ-larını koparan kimse atalarının himayesinden mahrum olur. Evlenmeyerek ailenin ortadan kalkmasına sebep olan kimse ise sadece bir sosyal birim değil, bir kültürün yok olmasına da sebep olmaktadır. Bu yüzden Yahudilik'te bekâr kalmak büyük günahtır.

Yahudi ailesi esas itibarıyla ataerkil bir aile ise de en eski dönemlerde anaerkil ailenin var olduğu, sonra yerini babanın üstünlüğüne bıraktığı söylenebilir. Ataerkil ailede, evlenen kadın kocasının kabile veya klanına geçer. Akrabalık, kabile ilişkisi ve miras erkeğe göre belirlenir. Bu yüzden ailenin ve aile isminin devamında erkek çocuklar önemli bir rol oynar. Yine bu aile yapısının bir gereği olarak kocanın karısı üzerinde büyük bir hâkimiyeti vardır. Bu hâkimiyet ilk insanın karısının (Havvâ) cennet-teki itaatsizliği ve kocasını yanıltması sebebiyledir (Tekvîn, 3/16). Kitâb-ı Mukaddes'teki bazı ifadeler kadının evlen-

me akdinde taraf değil, akdin konusu olduğunu ortaya koymaktadır (Tekvîn, 4/19; 6/2; 11/29; 29/28; 34/8; Hâkimler, 1/12-13). İbrânîce baal kelimesi hem "koca" hem de "mal sahibi" demektir. Bu kökten türeyen fiil de "evlenmek" ve "mâlik olmak" anlamlarına gelir. Bu, kocanın karısı üzerindeki hâkimiyetinin mal sahibinin hâkimiyetine benzediğini göstermektedir. On emirde kadın ev, köle, câriye, öküz ve eşek ile birlikte kocanın mal varlığı arasında sayılmıştır (Çıkış, 20/17). Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak kadının miras hakkı da yoktur; yalnız kendisine verilen hediyelere sahip olur ve sadece kocasının mâlik olduğu hizmetçi kölelerin efendisidir.

Ataerkil olan yahudi ailesi aynı zamanda geniş bir ailedir. Sadece kan ve sıhrî hisimlari değil, köle, câriye ve hizmetçileri de içine alır. Hz. Ya'küb'un ailesi oğullarını, karılarını, oğullarının oğullarını, kızlarını, oğullarının kızlarını ve bütün zürriyetini içine almaktaydı (Tekvîn, 46/5-7). Ailenin bu geniş yapısı İsrâil toplumunun sosyal, dinî ve iktisadî yapısıyla ilgili olduğu kadar, İsrâiloğulları arasında uygulanmış olan çok evlilik (poligami) ile de yakından ilgilidir. Çok evliliğin İsrâiloğulları'nda özellikle ilk dönemlerde yaygın bir uygulaması vardır (II. Samuel, 5/13; I. Krallar, 11/3). Bunun sebepleri arasında birinci eşin çocuk, özellikle erkek çocuk doğuramaması, çok evlilikle sağlanan iş gücü ve yengeyle evlenme kuralı (levirat) gösterilebilir. Ailenin erkek çocukla devam edeceği anlayışı, onun ailesi içinde önemli bir yer tutmasına yol açmıştır. Hanna'nın, "Ey orduların rabbi... câriyeni unutmazsan ve câriyene erkek bir çocuk verirsen hayatının bütün günlerini onu rabbe vereceğim..." (I. Samuel, 1/11) ve Rahel'in Ya'küb'a "Bana çocuklar ver, yoksa ölürüm" (Tekvîn, 30/1) şeklindeki niyazları da bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple oğlu olmayan koca, ailesinin sönmemesi için ikinci veya üçüncü defa evlenir veya câriye istifraş edebilir. Bazan da bunu bizzat çocuğu olmayan birinci eş sağlamaktadır (Tekvîn, 16/2; 30/2, 9). Koca çocuksuz ölürse bu defa dul eşyle kardeşi evlenir ve doğacak ilk oğul, ölen kardeşin ailesini devam ettirir (Tesniye, 25/5-6). Çok evlilik aileyi annenin başkanlığında alt gruplara böler ve âdeti babanın başkanlığındaki ataerkil aile, alt gruplarda anaerkil bir hale dönüşür. Bu şekilde alt gruplara ayrılma ilk dönemlerde o ölçüde kesindir ki aynı kimse'nin farklı kadınlardan olan çocukları

birbirleriyle evlenebilirler (Tekvîn, 20/12). Fakat bu uygulama daha sonra yasaklanmıştır (Levililer, 18/9-11). Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki sosyo-ekonomik sebeplerle fakir halk tabakaları daha çok tek evlilikle yetinmişlerdir. Ölen kocanın kardeşinin dul eşle evlenmesi kuralı, bu kardeş evli olduğunda çok evliliği de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu evlilik ölen kocanın isminin ve ailesinin devam etmesi için gereklidir. Ayrıca bunu yapmamak kardeşin aile ocağının sönmesine yol açacağından toplum buna şiddetle karşı çıkacaktır (Tesniye, 25/5-10). Aynı zamanda bu uygulamada aile mülkünü koruma ve dul eşin mutluluğunu sağlama düşüncesi de vardır.

Yahudilik'te evlenme bir bakıma endogamik, bir bakıma egzogamik bir karakter taşımaktadır. Genel bir kural olarak var olan İsrâiloğulları dışından biçisiyle evlenmeme, içten evlenmenin (endogami) geniş bir uygulaması olarak yorumlanabilir. Ne var ki bu uygulamaya da istisnalar getirilmiştir. Bâbil sürgününden sonraki dönemde yahudilerin Hitit ve Ken'ânîler'le evliliklerine rastlanmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes bu yabancı evliliklerine işaret etmektedir (Ezra, 10/2). Daha sonra bu tür evlilikler yasaklanmıştır (Ezra, 10/11). Bu endogamik sınırlar içerisinde belli sayıdaki akrabalarla evlenmeme kuralı da dıştan evlenmeyi (egzogami) oluşturmaktadır. Evlenme sırasında kadının ailesine bir para veya mal verilir (mohar). Başlangıçta bunun üzerinde evlenen kadının hiçbir hakkı yoktu. Sonraları aileye verilen para ve mal bizzat evlenen kadına ödenen bir hediyeye dönüşmüştür.

Yahudilik'te boşanma meşrû bir olay kabul edilmektedir (Tesniye, 24/1). Ancak yahudi hukuk ekolleri arasında boşanma sebepleri konusunda görüş birliği yoktur. Genel olarak boşanmalara yahudi topluluğunda sıkça başvurulduğu ve bu konuda aşırılığa kaçıldığı görülmektedir.

2. Hristiyanlık'ta. Hristiyan aile yapısı yahudi ailesinden çok farklı değildir. Esasen İncil'de de belirtildiği gibi Hz. İsa önceki şeriatları lağvetmek için değil, tamamlamak için gelmiştir (Matta, 5/17). Bu bakımdan burada Hristiyanlık'taki aileden bahsedilirken sadece Yahudilik'ten farklı olan noktalar üzerinde durulacaktır.

Hristiyanlık aileyi sosyal veya medenî bir kurum olarak değil, tamamen dinî

bir kurum olarak kabul etmektedir. Bu bir ölçüde Yahudilik'teki maddeci anlayışa bir tepkidir. Hz. İsa'ya göre aile fertleri arasındaki ilişki insanla Allah arasındaki ilişkinin bir aynası ve insanın ruhî-mânevî alandaki gelişmesinin vazgeçilmez bir unsurudur.

Yahudilik'te olduğu gibi Hristiyanlık'ta da aile kocanın hâkimiyetine dayanan bir ailedir. İsa Mesih kilisenin başı olduğu gibi erkek de ailenin başıdır. Hatta kadın kocasına, rabbine tâbi olduğu gibi tâbi olacaktır (Efesoslular'a Mektup, 5/22-23). Bundan dolayı onun erkeği üzerinde herhangi bir şekilde hâkimiyet kurması kabul edilemez. Bu düşünce, kaynağını Hz. Âdem ile Havvâ'dan almaktadır. Zira önce Âdem, sonra Havvâ yaratılmıştır. Bir diğer husus da Havvâ Âdem'i aldatıp suça sevk etmiştir (Timotheos'a Birinci Mektup, 2/12-14). O halde erkeğin kendisini aldatıp suç işlemesine sebep olan kadının hâkimiyeti altına girmesi düşünülemez. Bütün bunlara rağmen Hristiyanlık'ta kadın, Yahudilik'te olduğu gibi kocasının âdeti mülkiyeti altındaki bir mal da değildir.

Aileyi meydana getiren evliliğe Hristiyanlık'ta o ölçüde kutsî bir mahiyet verilmiştir ki evlenmekle karı kocanın tek bir beden haline geldiği ve artık ayrılmalarının mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır (Markos, 10/8-12). Buna göre boşanıp başkasıyla evlenen eş zina etmiş olmaktadır (Matta, 19/9; Luka, 16/18). Çünkü önceki evliliği henüz devam etmektedir. Her ne kadar bu yasak Yahudilik'teki boşanmaların aşırılığına bir tepki olarak ortaya çıkmışsa da boşanmayı bütünüyle reddettiği için bu defa da bir başka aşırılığa sebebiyet vermiştir. Hristiyan dünyasında yaşanan çeşitli sosyal çalkantıların bir sebebi de bu yasak olmalıdır. Zira bu durum bir taraftan kilise dışındaki evlenme ve boşanmalara yol açmış, kilisede boşanıp ikinci defa evlenemeyenler bunu kilise dışında yapma yoluna gitmişlerdir. Diğer taraftan bu usulün henüz uygulamaya girmediği dönemlerde birbirlerinden ayrılma imkânı bulamayan çiftler bu evliliklerini istemeyerek kâğıt üzerinde muhafaza etmişler, evlilik dışı meşrû olmayan ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bu sebeple Batı dünyasında ahlâkî problemlerin ve çözümlerin temelinde Hristiyanlık'taki bu boşanma yasağının bulunduğunu ileri sürmek mümkündür.

Yahudiliğin aksine hristiyan ailesinin tek evli (monogam) olduğu söylenebilir.

Ne var ki bu da kesin değildir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde hiçbir konsil birden çok kadınla evlenmeye karşı çıkmamıştır. Nitekim Charlemagne çok evliliği sadece papazlara yasaklamıştı. Luter bigamiyi (iki eşlilik) tasvip eder. Bazı hristiyan mezhepleri de çok evliliği kabul etmektedir. Hatta Anabaptistler 1531'de çok evliliği tavsiye ettiler. Mormonlar da çok evliliği ilâhî bir müessese olarak kabul etmektedirler. Diğer hristiyanlar arasında çok kadınla evlenme yasağı sonraki dönemlerde başlamıştır.

3. Romalılar'da. Roma toplumunda aile dinî, iktisadî ve sosyal bir birimdir. Roma'da aile biri geniş diğeri dar olmak üzere iki gruba ayrılır. Geniş mânada aile müşterek bir atadan erkek evlâtlar yoluyla gelen bütün fertleri içine alır. Aile reisinin ölümünden sonra erkek evlâtların meydana getirdiği birimler de dar mânada aileyi oluştururlar. Bu sebeple Roma ailesi agnatik bir ailedir (asabe ailesi). Bu tür ailede genel bir kan hısımlığı değil, sadece erkek vasıtasıyla sağlanan kan hısımlığı önemlidir. Erkek yakınların dışındaki akrabaları da içine alan daha geniş kapsamlı kan hısımlığının mânevî ve sosyal bir değeri olmakla birlikte, özellikle miras ve velâyet hakkı bakımından hukukî bir değeri yoktur. Kadın evlenmekle babasının ailesiyle ilişkisini keser ve kocasının ailesine dahil olur.

Roma'da aile ataerkil bir ailedir. Bütün güç ve yetki aile reisinde (pater familias) toplanmıştır. Bir anlamda "pater familias" ailenin reisi, hâkimi ve rahibidir. Çocukları üzerinde özellikle ilk dönemlerde onları öldürmeye, başkalarına satmaya kadar varan geniş yetkileri vardı. Bu durumda çocukların yarı köle bir statüye sahip olduklarını söylemek yanlış olmaz. Aile reisinin bu yetkileri sonradan azaltılmıştır. Kadın evlenmekle aile reisinin veya kocanın velâyet ve vâsâyeti altına girmektedir. Ailede erkek çocukların terbiye ve eğitimi babanın, kız çocuklarınkı ise annenin sorumluluğu altındadır.

Ailenin içerisinde yaşadığı evin Roma'da dinî ve hukukî bir dokunulmazlığı vardır. Oraya sığınan zorla çıkarılamaz. Evde bulunan kimseyi zorla çıkarıp mahkeme önüne götüreren kimse meskene tecavüzde bulunmuş olur. Roma ailesinde evlâtlık kurumu vardır. Bu, özellikle oğlu olmayan kimselerin ailenin ve aile kültürünün devam etmesi için

başvurdıkları bir kurumdur. Bilindiği kadarıyla Roma'da tek evlilik esastır; çok evlilik uygulamasına rastlanmaz.

4. Araplar'da. Câhiliye devri Arapları'nda ailenin müstakil bir varlığı olduğunu söylemek güçtür. Gerçekte o men-subu bulunduğu kabilenin bir parçasıdır. Zira bu toplumda bir ailenin üyesi olmaktan çok bir kabilenin üyesi olmak değer taşımaktadır. Kabile âdeta büyük bir aile gibidir. O dönemde aile koca, eş veya eşler, çocuklar ve kölelerden oluşmaktaydı. Akrabalık ilişkisi erkek akrabalar (asabe*) yoluyla kurulur. Bu yönüyle eski Arap ailesi ataerkil bir ailedir. Gerçi bazı sosyologlar Arap toplumunun ilk dönemlerde anaerkil bir aile yapısına sahip olduğunu söylemekte ve Benî Rukayye, Benî Becile gibi kabile isimlerinin bunların bir anneden türemiş olduklarının işareti sayıldığını ileri sürmektedirler. Bunun gibi, Arapça aile veya kabile anlamında kullanılan *batn* kelimesinin de belli bir dönemde Arap ailesinin anadan geldiğini ortaya koyduğu iddia edilmiştir. Ne var ki bilinen en eski dönemlerden itibaren Araplar'da ataerkil bir aile yapısının var olduğu görülmektedir. Âd, Semûd, Benî Mudar, Benî Hâşim, Kureyş gibi kabile isimlerinin çoğu da bu kabilelerin müşterek bir atadan geldiğini göstermektedir. Eski Arap toplumunda erkek kadından daha önemlidir. Zira o, kadının aksine alelâde bir fert değil, bir savaşçı olarak ailenin ve kabilenin güç kaynağıdır. Bu yüzden asabe ilişkisi aile ve kabile bağlarının temelini teşkil eder. Yine bu yüzden kız çocuğuna sahip olmak utanılacak bir şeydir. Hatta bazı kabilelerde kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bilinmektedir. Bunda açlık korkusunun da etkisi vardır. Böyle bir durumda ailenin en değersiz ferdi feda edilerek bu tehlike savuşturulmaya çalışılır.

Bu dönemde evlilik herhangi bir şekil şartına veya merasime tâbi değildir. Yine de velîme (düğün yemeği) genel bir uygulama olarak görülmektedir. Çok evlilik on eşe kadar uygulanabilmektedir. Bunun yanı sıra nikâhsız yaşama, süreli nikâh (nikâh-ı muvakkat, nikâh-ı müt'a), eşleri karşılıklı değiştirme (nikâh-ı bedel) veya asil bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşi ona sunma ve çocuk olana kadar ona yanaşmama (nikâh-ı istibdâ') gibi muhtelif evlenme şekillerinin de var olduğu görülmektedir. Üvey anneyle evlenme şeklindeki nikâh-ı

makt da o dönem Arap toplumunda var olan bir uygulamadır. Bu nikâhta ilk söz sahibi olarak büyük oğul, babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenebilmekte ve bunun için üvey annenin rızası gerekmemektedir. Büyük oğulun böyle bir istekte bulunmaması halinde diğer oğullar ve asabe akrabalar belirli bir sırayla bu hakka sahip olabilirler.

Evlilik daha ziyade kabile içerisinde olmaktadır (endogami); yabancı bir kadınla evlenmek hoş karşılanmaz. Kız çocuklarının amca oğullarıyla evlenmeleri özellikle teşvik edilmiştir. Amca kızı sözü bu dönemde aynı zamanda eş anlamına gelmektedir.

Velâyet hakkı asabe akrabalara tanınmıştır; annenin çocukları üzerinde böyle bir hakkı yoktur. Velînin velâyeti altındaki kimseler üzerinde Roma hukukunda aile reisinin sahip olduğu haklara benzer geniş hak ve yetkileri vardır; velî velâyeti altındaki çocuğu satabilir, rehin verebilir, miras ve himayeden mahrum edebilir ve hatta öldürebilir. Kız çocuklarını öldürme hakkına sahip olmaları bu dönemde velînin yetkilerinin genişliğini göstermektedir. Buna göre Arap toplumunda da kadın ve çocukların bu dönemdeki statüleri köleden çok farklı değildir. Bunların miras haklarının olmaması da bu tesbiti doğrulamaktadır. Eski Arap ailesinde evlâtlık kurumu vardır ve evlâtlık ilişkisi bir evlilik engeli teşkil etmektedir. Ayrıca evlâtlığın evlât edinenin malları üzerinde miras hakkı da bulunmaktadır.

5. Türkler'de. Eski Türk ailesinin de çağdaşı birçok toplumdaki gibi ataerkil bir yapıda olduğu görülmektedir. Yalnız bu ataerkil aile yapısı yahudilerde veya Roma toplumunda olduğu gibi aile reisine geniş yetkiler veren, eş ve çocukları âdeta bir mülkiyet ilişkisiyle babaya bağlayan bir aile değildir. İlk zamanlarda göçebe ve genellikle savaşçı bir toplum olmanın gereği olarak erkeğin aile ve toplum içerisindeki yeri kadına göre daha önemlidir. Hatta Yakut Türkleri gibi anaerkil bir aile yapısının görüldüğü ve akrabalık ilişkisinin ana vasıtasıyla kurulduğu boylarda bile ailenin reisi kadın değil erkektir. Fakat artık bu erkek baba değil annenin kardeşi olan daıdır. Akrabalık ilişkilerinin baba kanalıyla kurulduğu ve bu sebeple ataerkil denilen eski Türk ailesine bazı araştırmacılar babanın yetkilerinin diğer ataerkil ailelerdeki kadar geniş olmamasını göz önüne alarak pedersâhî değil, pederî aile ismini vermektedirler (bk. İTA, I, 186).

Evlenme sırasında Yahudiliğe benzer bir uygulama ile evlenecek erkek tarafından kadının ailesine kalın adıyla belirli bir para veya mal verilir. Bu nezaketin verilen bir hediye, kızın yetiştirilmesi ve eğitim masraflarına bir iştirak ve hatta kızın satış bedeli olarak değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Kalını bir satış bedeli olarak yorumlamak zordur. Çünkü eski Türk toplumunda kadının çağdaşı toplumlara göre sahip olduğu mevki onun evlenme sırasında bir mal gibi alınıp satılmasına engeldir. Erkek tarafından kadının ailesine ödenen kalın, kadının kusurlu olduğu boşanmalarda erkek tarafına iade edilmek zorundadır.

Fazla yaygın olmamakla birlikte çok evlilik uygulamasının eski Türk toplumunda var olduğu ve buna özellikle zengin tâcirler arasında rastlandığı bilinmektedir. Aynı şekilde babanın veya ağabeyin ölümünden sonra üvey anne veya yengeyle evlenme kuralı belirli bir yaygınlığa sahiptir. Dul eşin ve çocuklarının aile içerisinde kalarak bakım ve gözetimlerinin daha iyi sağlanması, mirasın aile dışına çıkmaması ve bunlar kadar önemli olmasa da aile içerisinde kalan eşin, yeni kocasıyla birlikte eski kocasının ruhuna da hizmet edebileceği inancı bu uygulamada rol oynamıştır.

İslâm'da Aile. İslâm'da aile Hristiyanlık'ta olduğu gibi tamamen dinî bir kurum değilse bile yine de bu birliğe büyük önem verilmiş ve insanların aile kurmaları muhtelif âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Çünkü aile hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıttır. "İcinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının belgelerinden. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır" (er-Rûm 30/21; ayrıca bk. en-Nahl 16/72; en-Nûr 24/32). "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir. Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim..." (İbn Mâce, "Nikâh", 1; ayrıca bk. *Miftâhu kü-nûzi's-sünne*, "nikâh" md.). Bunun yanı sıra İslâm hukukçuları evlenmenin dinî hükmünün çeşitli durumlara göre farz, sünnet, mubah, mekruh ve haram olduğunu belirtmişlerdir.

Birçok toplumlarda olduğu gibi İslâm aile yapısı da ataerkidir. Fakat bu aile Yahudilik'te, Roma ve eski Arap toplu-

munda var olanlardan farklı bir yapıdadır. Aile reisinin onu meydana getiren fertler üzerindeki yetkisi öncekilere nisbetle son derece sınırlıdır. Meselâ bir aile reisi olarak babanın çocuklarının şahısları ve mal varlıkları üzerinde onların yararıyla sınırlı bir velâyet hakkı vardır. Çocuklarını satmak veya onların hayat ve ölümleriyle ilgili bir karar vermek yetkileri yoktur (geniş bilgi için bk. VELÂYET). Buna bağlı olarak eski Arap toplumunda yaygın olan kız çocuklarını öldürme âdeti yasaklanmıştır (el-İsrâ 17/31; el-En'âm 6/151). Kocanın karısı üzerindeki yetkileri de aile birliğini devam ettirme esasına yöneliktir ve bununla sınırlıdır. Genel olarak İslâm'ın kadına bakışı, Hristiyanlığın Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışını Hz. Havvâ'ya ve onun şahsında bütün kadınlığa yükleyen anlayışından çok farklıdır. Kur'an-ı Kerim'in açık ifadesine göre Hz. Âdem'i aldatan ve onun cennetten çıkmasına sebep olan eşi Havvâ değil şeytandır (bk. el-Bakara 2/36; el-A'râf 7/20). Hatta bazı âyetlerde suç sadece Âdem'e yüklenmiştir (bk. Tâhâ 20/115). O halde İslâm'da kadın ilk günahın vebalini taşımamaktadır. Din ve cemiyet nazarındaki durumu da buna göre şekillenmektedir. O, kocası karşısında bağımsız bir kişiliğe sahip olduğu gibi iktisadî bakımdan da bağımsızdır; İslâm hukukundaki tek kanunî mal rejimi olan mal ayrılığının tabii sonucu olarak karı ve kocanın mal varlıkları birbirinden ayrıdır; hâkim görüşe göre kadın kendi mal varlığında dilediği gibi tasarruf edebilir. Bunun için kocasının rızasına muhtaç değildir. Ayrıca kadın erkekler gibi mirasa ehildir. Bu mallar üzerinde de kocasının bir müdahalesi söz konusu değildir. Zaten İslâm hukuku bakımından kadın ve erkek esas itibarıyla eşittir. Nitekim bir hadiste kadınlar erkeklerin mülkiyetinde olan bir mal olarak değil, aynı haklara sahip kimseler olarak takdim edilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, "Tahâret", 94; Tirmizî, "Tahâret", 82; Dârimî, "Vuđû", 76; *Müsned*, VI, 256, 377). Aynı şekilde, kadın olma kişinin ehliyeti üzerinde de olumsuz bir etki yapmaz; tam ehliyetli sayılmak için kişide bulunması gereken niteklilik bakımından kadın ve erkek aynı durumdadır (bk. EHLİYET). Ne var ki erkeğin cemiyet hayatında yüklenmiş olduğu ağır yükler onun hak ve yetki bakımından kadına karşı nisbî bir üstünlüğe sahip olmasını gerekli kılmıştır. Nitekim bir âyet-i kerîmede, "Erkeklerin kadınlar üzerinde, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Yalnız erkek-

ler için onlar üzerinde bir derece vardır" buyurulmaktadır (el-Bakara 2/228; ayrıca bk. en-Nisâ 4/34).

İslâm belli bir dereceye kadar kan, süt ve sihrî hisimlarla evlenme yasağı koyarak (bk. en-Nisâ 4/23) esas itibarıyla bir aile egzogamisi uygulamıştır (bk. MUHARREMÂT). Bunun yanında kadınların sadece müslüman erkeklerle, erkeklerinse yabancı olarak yalnızca Ehl-i kitap olan yahudi ve hristiyanlarla evlenebilmeleri kuralı karşısında çok geniş anlamda bir içten evlenmenin (endogami) var olduğu söylenebilir. Esasen müslüman toplumların birçoğunda özellikle Araplar'da daha dar anlamda bir içten evlenme vâkiasının var olduğu görülmektedir. Müslümanların azınlıkta yaşadığı ülkelerde endogami daha dar bir çerçevede uygulanmaktadır. Buna mukabil bazı Türk boylarında özellikle Kırğızlar'da çok geniş bir yakın akraba grubuyla evlenememe anlamında bir dıştan evlenme kuralının var olduğu görülmektedir. İslâm ailesinde üvey anne veya yengeyle evlenme uygulaması da yasaklanmıştır (bk. en-Nisâ 4/19). Yalnız ağabeyin ölümünden sonra küçük kardeşin yengeyle ancak onun rızasıyla ve geçerli bir nikâh akdî ile evlenmesinde bir beis yoktur. Üvey anneyle ise hangi şekil altında olursa olsun evlenme yasağıdır (bk. en-Nisâ 4/22).

Evlenme sırasında erkek kadına mehir adıyla belirli bir para veya mal öder veya ödeme borcu altına girer. İsim olarak mehir İslâm öncesi Arap toplumunda aynen, Yahudilik'te benzer şekilde (mohar) var ise de mahiyetleri farklıdır. İslâm hukukunda mehir evlenecek kadının ailesine değil, bizzat kendisine verilir ve kadın diğer mallarında olduğu gibi onda da dilediği gibi tasarrufta bulunur. Bu durum ödenen mehrin satış bedeli, nikâhın da bir satış akdi olduğu iddialarını çürütmektedir. Bir kimsenin bir akde hem taraf olup satış bedelini alması, hem de akde konu olması mümkün değildir. Gerçekte mehrin amacı kadına iktisadî bir güç kazandırma ve boşanmanın suistimal edilmesini önlemektir. Özellikle boşanmalara sıkça başvurulduğu dönem ve bölgelerde yüksek tutulan ve çoğu kere boşanma anında ödenmesi kararlaştırılan mehrin bu nevi sebepsiz boşanmalara önemli ölçüde engel olduğu bir gerçektir (bk. MEHİR).

İslâm'da aile esas itibarıyla tek evlilik (monogami) üzerine kurulmuştur. Fakat belirli durumlarda kocanın dörde kadar evlenmesine izin verilmiştir. Ancak bunun bir emir değil, belirli şartlar-

la başvurulmuş bir ruhsat olduğu unutulmamalıdır. Böyle bir evliliğe izin veren Nisâ sûresinin 3. âyetinin devamında: "...şayet adaleti gözetmekten korkarsanız o zaman bir tane ile veya câriyenizle yetinin. Doğru yoldan ayrılmamak için bu daha elverişlidir" buyrulurken tek evlilik teşvik edilmiştir (geniş bilgi için bk. ÇOK EVLİLİK). Uygulamada müslüman toplumların genellikle tek evliliği tercih ettikleri, bazı zengin kimselerin ve tarımla uğraşanların çok evliliğe belirli ölçüde başvurdukları görülmektedir.

İslâm ailesinde evlâtlık kurumuna yer verilmemiş, bu sunî bir ilişki olarak kabul edilmiştir. Kimsesiz çocukların bakılıp büyütülmesi bütün müslümanlara ve bu arada İslâm devletine yüklenen dinî-hukukî bir görev olmakla birlikte, bir kimseyi himayesine alanla o kişi arasında evlenme engeli doğacak, tek veya çift taraflı bir miras ilişkisi kurulacak şekilde bir akrabalık bağının doğduğu kabul edilmemiştir (bk. el-Ahzâb 33/4-5). Esasen çok evliliğin var olduğu toplumlarda hukuken izin verilse bile evlâtlık kurumuna uygulamada pek rastlanmadığı, çocuğu olmayanların evlâtlık yerine bir ikinci evliliği tercih ettikleri sosyal bir vâkıdır.

İslâm dini belirli şartlarla aile birliğinin bozulmasına müsaade etmiştir. Boşanma konusunda kabul edilen sistem, boşanmayı yozlaştıran yahudi uygulamasıyla onu asla kabul etmeyen hristiyan tatbikatı arasında yer alan orta bir yol görünümündedir. Hz. Peygamber'in eşlerin birbirlerine iyi davranmaları ve aile birliğini devam ettirmeleri hakkında çeşitli emir ve tavsiyeleri vardır (bk. *Miftâhu künûzi's-sünne*, "nikâh" md.). Birbirleriyle uyumayan eşlerin en son başvuracakları çözüm şekli boşanmadır. Bundan önce uyuşmazlığın eşler arasında çözülmesi, bu mümkün olmazsa iki tarafın ailelerinden seçilecek birer hakeme havale edilmesi (bk. en-Nisâ 4/35) başvurulacak usullerdir. Eğer bunlar bir fayda vermezse son çare olarak boşanmaya izin verilmektedir. Ne var ki bu izinle birlikte boşanma yine de hoş görülmemiştir. Bir hadis-i şerifte, "Allah'ın helâl kıldıklarının en kötüsü boşanmadır" buyrulmuştur (Ebû Dâvûd, "Talâk", 3). Özellikle sebepsiz boşanmalar hiçbir şekilde hoş karşılanmamıştır. Bununla beraber artık bir arada bulunmasına imkân kalmayan eşlerin genel olarak boşanma hakları kabul edilmiştir. Hristiyanlık'ta olduğu gibi eşlerin evlenmekle artık ayrılmaz bir bütün teş-

kil ettikleri anlayışı ve dolayısıyla aile birliğinin her durumda devamının istenmesi lüzumsuz bir ifrat kabul edilmiştir.

Boşanma konusunda kocanın kadına nisbetle daha geniş bir serbestlik içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu, boşanmanın malî bütün külfetinin kocanın omuzlarında oluşu ve kocayı boşanma kararından önce dikkatli olmaya iteceği düşüncesine dayanmaktadır. Aynı zamanda erkeğin kadın kadar hissî olmaması ve boşanma hakkını genellikle suistimal etmeyeceği anlayışı da bu hususta rol oynamıştır. Nitekim kocanın sahip olduğu bu boşanma serbestisi aynı ölçüde tatbikata yansımamıştır. Bunda kocanın yükleneyeceği malî külfetin yanı sıra dinin sebepsiz boşanmayı hoş görmemesi de büyük ölçüde müesir olmuştur. Kadın boşanma konusunda daha sınırlı bir yetkiye sahiptir. O ancak kocasıyla anlaşarak (muhâlaa) veya belirli sebeplerin varlığında bir mahkeme kararıyla (tefrik) boşanabilir. Aile birliğinin devamı sırasında olduğu gibi bu birliğin bozulmasından sonra da karı kocanın, özellikle kocanın çocukları üzerinde belirli sorumlulukları devam etmektedir (ayrıca bk. TALÂK).

Aile Hukuku. Ailenin hukukî yapısı ve bu ilişkiden doğan hak ve borçlar, fıkıhın münâkehât bölümünde ele alınmış ve işlenmiştir. Klasik fıkıh kitaplarında, konular ibâdât, muâmelât ve ukûbât ana bölümleri içinde incelenmiştir. Münâkehât bu sistematik içerisinde genel olarak ibâdât ve muâmelât arasında yer alır. Bu aile hukukunun hem ibâdetlerle hem de muâmelâtla olan yakın ilişkisi sebebiyledir. Bu bakımdan bazı hukukçular onu ibâdât, bazıları muâmelât bölümüne dahil ederler. Münâkehât da başlıca iki ana bölüme ayrılır: Nikâh ve talâk. Nikâh bölümünde evlenme akdi, bununla ilgili şartlar, evlenme engelleri ile mehir ve nafaka gibi evlenmenin doğurduğu sonuçlar; talâk bölümünde ise boşanma, boşanma çeşitleri, sonuçları, iddet, nafaka gibi konular işlenir. Neseb, süt emzirme (radâ), çocuğun bakım ve terbiyesi (hadâne) ile akrabalık nafakası gibi konular da yine münâkehât bölümünde incelenmektedir.

Çağdaş İslâm hukukçuları aile hukukunu bugün "ahvâl-i şahsiyye" başlığı altında ele almaktadırlar. Kadri Paşa (*el-Ahkâmü's-şer'îyye fî ahvâl-i'shahşiyye*, Kahire, ts.), Ebû Zehre (*el-Ahvâlü's-shahşiyye*, Kahire 1369/1950), Abdurrahman Tâc (*Ahkâmü'l-ahvâl-i'shahşiyye fî's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1955) ve Zekiyyüddin

Şâban'ın (*el-Ahkâmü's-şer'îyye fî'l-ahvâl-i'shahşiyye*, Beyrut 1978) eserleri bu sahadaki çalışmaların en dikkate değer örneklerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, VI, 256, 377; Dârimî, "Vuđû", 76; İbn Mâce, *Nikâh*, 1; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 94, "Talâk", 3; Tirmizî, "Tahâret", 82; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s. 333-338; Subhî Mahmesânî, *el-Evza'u't-teşri'îyye fî'd-düvel-i-'Arabiyye*, Beyrut 1948, s. 41-71; Z. Fahri Findikoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul 1958, s. 97-200, 330-356; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s. 14; Denise Masson, *Monothéisme coranique et monothéisme biblique*, Paris 1976, s. 603-620; *Miftâhu künûzi's-sünne*, "nikâh" md.; Mahmûd Abdüsemî Şâ'lan, *Nizâmü'l-üsre beyne'l-Mesthiyye ve'l-İslâm*, Riyad 1403/1983, I, 49-52; B. Schmidlin — C. A. Cannata, *Droit Prive Romain*, Lausanne 1984, I, 47-56; M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 12-56; Kehâle, *Silsiletü buhûs ictimâ'îyye*, Beyrut 1405/1985, I, 41-61; III, 8-77; XI, 7-41; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, Beyrut 1405/1985, II, 5-16, 206-210; Jean Lecerf, "Note sur la famille dans le monde arabe et islamique", *Arabica*, III/1-2, Leiden 1956-57, s. 31-60; a.m.f., "Â'ila", *EI*² (Fr.), I, 315-316; M. Şakir Ülkütaşır, "Aile (Türklerde aile)", *İTA*, I, 186-187; O. J. Baab, "Family", *DB*, II, 238-241; "Marriage", a.e., III, 278-287; T. W. Rhys Davids, "Family", *ERE*, V, 723-728.

MEHMET AKİF AYDIN

ÂİR

(عائير)

Medine'nin güneyinde yer alan ve Medine haremının sınırlarından birini teşkil eden dağ.

Mekke gibi Medine'nin de bir harem*ı vardır ve bu saha Zülhuleyfe yakınlarındaki Âir (Ayr: عير) dağıyla Uhud dağı ve Küçük Sevr dağı arasında kalan bölge-

Âir dağı - Suudi Arabistan (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90747)

